

TÜRK DESTANLARINDA MAĞARA KÜLTÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME AN EVALUATION ON CAVE CULTURE IN TURKISH EPICS

Mehmet Emin BARS*

Öz

Kült, insanların yüzyıllar boyunca geliştirdiği davranışlar sistemidir. Sözlü metinlerde ve ritüellerde kültürler yaygın biçimde görülür. Türk düşünce hayatında önemli kültürlerden biri de mağara kültürüdür. Mağara kültürü, Türk kültür tarihinde taşıdığı değerler dizgesi ile özel bir yere sahiptir. İlkel dönemlerden günümüze kadar, insanlık için sığınma, korunma, barınma nitelikleri ile bütünleşmiştir. Çalışmamızda sözlü geleneğin önemli türlerinden biri olan destan metinlerinde mağara kültürünün varlığı incelenmiştir. Türk kültürünün baskın kültürlerinden biri olan mağara, destanlarda farklı işlevleriyle olayların gelişiminde kilit rol oynamaktadır. Özellikle destan kahramanlarının doğum/erginleme/kahraman olarak ortaya çıkmasında mağara önemli bir motiftir. Mağara bireyin ruhen kendisini tamamladığı, olgunlaştırdığı, gerçekleştirdiği bir mekândır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Mağara, Kült, Destan.

Abstract

Cult is a system of behaviors that people have developed for centuries. In verbal texts and rituals cults are widespread. One of the important cults in Turkish thought life is cave culture. The cave culture has a special place with the string of values it carries in the history of Turkish culture. From the primitive period to the day-to-day, it is integrated with the attributes of asylum, protection, and shelter for humanity. In our work, the existence of the cave culture in the epic texts has been studied. The cave, one of the dominant cults of Turkish culture, plays a key role in the development of events with different functions in the epics. Cave is an important motif especially when epic heroes appear as birth / adolescent / hero. The cave is a place where the individual completes, matures and realizes himself.

Keywords: Turkish, Cave, Cult, Epic.

Giriş

Türk kültüründe kutsallık, bizzat kavramın kendisi ve kavramla ilgili diğer unsurlar etrafında teşekkül etmiştir. Kültürel mirasımızın devamı niteliğindeki kutsallıkla ilgili çeşitli uygulamalar pek çok tarihî kaynaktan bulunmaktadır. Bir kutsal ortaya çıktığı mekânı değiştirir. Daha öncesinde kutsal dışı olan mekân kutsalın tezahürü ile kutsallık taşır. Tabiat, kutsalın tecellisi ile kendi gerçeğinden uzaklaşır, değişime uğrar, kendisini yükleyen bir mitte ortaya çıkar. Kutsallık fikri, akılla kendisini göstermez. Kutsal mekân akıldan ziyade, ortaya çıkan duyguların birleşim parçasıdır. Kutsal mekânda ilkel ilham ortaya çıkar. Kutsal mekânlarda yapılan ritüeller, mitolojik varlıklar tarafından ilk başlangıçta yapılan şeylerin yeniden üretilmesi için yapılır. Kutsal mekân, çevresindeki kutsaldışından ayrılarak ilkel kutsalın ortaya çıkarılması düşüncesine dayanır. Kutsal mekân, onu ilk tahsis eden kutsalın tezahürünün özelliğinden dolayı kutsaldır. Kutsal mekânlar atalarla mistik beraberliğin devam ettirildiği alanlardır.

Kutsal mekân insanların seçtiği mekânlar değildir. Bu mekânlar kendilerini insanlara gösterir. Dinî kişiliklerin yaşadığı, ibadet ettiği, defnedildiği yerler çoğunlukla kutsallaştırılmıştır. Bundan dolayı bu yerleri kutsaldışından ayırmak için etrafları çitlerle, taşlarla ayırt edilir. Bu yerler aynı zamanda insanlar tarafından yapılan ilk mabet şekilleridir. Çevrilen yer sınırları içerisinde kutsalın tecelli ettiği yer olmasının yanı sıra, kutsaldışı insanı dikkat etmeden girmesiyle kendisini tehlikelerden koruma amacı taşır. Kutsal mekân, yaklaşım ritüelini yapmadan ona yaklaşan herkes için bir tehlike alanıdır (Eliade, 2005: 436-438). Hz. Musa kutsal mekânda kutsal yaratıcının görüntüsüne dayanamaz: "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi" (A'râf/143).

"Mekân aslında sadece görüngenü olarak bir yer adı şeklinde sunulan ancak fiziksel bir varlıktan öte içsel bir derinlik hâlinde metafizik bir algının sunulduğu, kendine ait hususiyetleri ile bilişsel çağrışımlar yaratan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca her bir varlığın olduğu gibi yerlerin de bir ruhunun olduğu kabulü gerek olay veya kahraman gerekse anlatıcı için farklı fırsatlar sağlar. Anlaşılması güç olan veya inandırıcılık açısından en küçük kaygılar dahi mekânla

* Yrd. Doç Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. m_e_bars_21@hotmail.com.

giderilebilir. Yapılması çok zor olan bir şey "orada" yapılırsa gerçekleşebilir" (Balkaya, 2014: 54-55). Bu yüzden nesne seçiminde olduğu gibi mekân/yer seçimi de yapılan eylemlerde önemli işlevler yüklenir. Sağlıklı bir iletişim kurmak için yerin fonksiyonları iyi bilinmelidir.

Çalışmamızda sözlü geleneğin önemli türlerinden biri olan destan metinlerinde mağara kültürünün varlığı incelenecektir. Türk kültürünün baskın kültürlerinden biri olan mağara, destanlarda farklı işlevleriyle olayların gelişiminde kilit rol oynamaktadır. Özellikle destan kahramanlarının doğum/erginleme/kahraman olarak ortaya çıkmasında mağara önemli bir motiftir. Çalışmada geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çok sayıda destana sahip olan Türk milletinin bazı destanlarında yer alan mağara motifi incelenmiştir. Yoksa böylesine kısa bir yazı türünde tüm destan metinlerinin değerlendirilmesi mümkün değildir.

1. Türk Kültüründe Mağara Kültü

Kült, insanlar tarafından yüzyıllar boyunca geliştirilen davranışlar sistemidir. Sözlü metinlerde ve ritüellerde kültür yaygın biçimde görülür. Kültür düşüncel veya davranışsal olarak simge ve gizem üzerine kurulur. Kült bir toplumun dünya görüşü, yaşam biçimidir. Yeni kabul edilen inanç sistemleri kültürde değişiklikler meydana getirir de öz her durumda sürekliliğini korur. Kült dinlerin temel ögesidir. "Kavramsal olarak kültür, Türk mitolojisinde doğüstü varlıklar şeklinde tasarlanan yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygı, ihtiram ve bazen de tapınmadır" (Bayat, 2007b: 80). Belli varlıkların/kavramların koruyucusu olarak kabul edilen varlıklar, kültür haline getirilmiştir. Türk düşünce hayatında önemli kültürlerden biri de mağara kültürüdür.

Mağara, eski Türk kültüründe fevkalade önem taşımaktaydı. Tukiler, Tabgaçlar gibi Türk boylarında mağara, ata hayvanın doğurduğu ve birbirini takip eden kuşaklar boyunca yaşamın olduğu yerdir. Burada yaşayan boylar, kutsal mağaraya hacca gider, yeniden doğmak için kurban sunar ve onu düzenli biçimde ziyaret ederlerdi. Bu inanç, sözlü halk ürünlerinde karşımıza sıkça çıkan kovuk imgesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kovuk imgesi daha sonra nemli ve karanlık mağara sembolleriyle birlikte düşünülerek anne rahmi ile özdeşleştirilmiştir (Roux, 2012: 95).

Mağaralar halk inancında hazinelerin saklandığı yerlerdir. Bu kutsal mekânlarda bulunan hazinelere ancak belirli tılsımların bilgisine sahip olmakla ulaşılabilir. Mağara, bu hazinenin dışarı çıkarılmasına izin vermez. Kişilere ancak mağara hazinesinden aldıklarını geri verdiklerinde dışarı çıkmalarına izin verilir (Boratav, 2012: 106). Mağaralar soylular tarafından ata mağarasına kurban sunulan, rahimle özdeşleştirilerek dişilik organının sembolü, kovalanan erkeğin sığınağı, vahşi hayvanların barınağı, insanların doğadaki ilk evi, ilahî deneyimlerin yaşandığı, doğum imgesini taşıyan, çok farklı mitolojik işlevlere sahip veya işlevlerin gerçekleştirildiği yerlerdir (Yılmaz, 2010: 194).

Mağaralar, kutsaldışından ve zamandan uzak, mistik alanlardır. Her kutsallaştırılmış yer, aynı zamanda bir merkezdir. Bu bakımdan mağaralar da kutsalın ve tanrının tezahürlerinin gerçekleştiği, dünyadan dünyadışı mekânlara yolculuk yapılabildiği kutsal merkezlerdir. Şamanizm'de şamanların yeraltına yaptıkları yolculuklarda mağara bir kapı işlevi görmüştür. Şaman Altay dağlarına tırmanır, yır eşliğinde bir bozkıra çıkar. Sonunda Demir Dağ'a ulaşır. Dağı aşır bir süre giden şamanın karşısına öbür dünyanın girişi olan bir delik çıkar. Şaman bu delikten yeraltına iner (Eliade, 2006: 233-234). Şamanlar yeraltına mağara, kuyu, çukur, yerdeki delik, pınar, ağaç kütüğü gibi yerlerden başlar. Şamanist Yakutlar boz ineği kutsal ataları olarak kabul ederler. Bunların atası mağarada bir inekle yaşardı.

Mağara kültürü, Türk kültür tarihinde taşıdığı değerler dizgesi ile özel bir yere sahiptir. İkel dönemlerden günümüze kadar, insanlık için sığınma, korunma, barınma nitelikleri ile bütünleşmiştir. Mağara, bir mit mekânı olarak dikkati çeker. Mağara, fiziksel boyutu yanında kutsal yönü ile insanları koruyan, onlara barındıran, taşıdığı bilinmezliklerle/gizlerle yeni bir yaşama kapı açan kutsal bir mekândır. Zamanla insanlık, mağaraya farklı ve yeni anlamlar yükleyerek, onu sembolik bir mekâna dönüştürmüştür. Mağara, bireyin kendisini tanıma ve tanıtmaya sürecinde ona ev sahipliği yapan, boyut değiştirmeyi sağlayan bir mekândır. İnsan bu kutsal mekânda kendisini yeniden gerçekleştirir, kendi ben'ini bulur, dönüşüm geçirerek hayata yeniden burada başlar. Mağara özdür, çekirdektir. Birey bu merkeze, çekirdeğe yaklaşarak kendini tam anlamıyla bulur. Mağaranın içine girebilmek, orada kalabilmek, yeni keşifler yapabilmek seçilmiş insanlara bahşedilen bir lütuftur. Bu şans doğru kullanan insan, olgunlaşma yolunda doğru adım atmış olur (Çetindağ, 2007: 444). Mağara, en eski dönemlerde yaşamak ve korunmak adına aranan, ulaşılmak istenen; ancak kavuşulması zor bir mekândı. Bu inanç zamanla dönüşüme uğrayarak gidilmek, varılmak istenmeyen ürkütücü ve soğuk bir mekâna dönüşür. Zamanla büyük imkânlara ulaşan insanoğlu, dar mekânlara sığamaz olur. Eskiden mutlu olduğu dar mekân fikrinin değişmesiyle mağaranın algılanış

süreci de yeniden şekillenir. İnsanın kendisini toplumun kargaşasından kurtarıp bireysel erginleme yolculuğuna çıktığında mağaranın koruma ve barındırma olan ilk işlevi kendisini gösterir.

Mağara, kuyu, yer altı, mahzen ya da zindan gibi bir yere giriş/iniş başka bir âleme geçişin işaretidir. Bu geçiş bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu kapalı ve kutsal mekânlara kişi kendi isteği dışında girer. Ancak buradan ancak kendi iradesi, aklı ile çıkabilir. Kişi mağaradan çıkarak kendi farkına varır, kendini bulur. Kişinin mağaraya girme/çıkma aşamasında mekân -mağara- önemlidir. Mağara olmadan kişi, eşiği atlayamaz, kendini erginleştirip yeni bir hayata başlayamaz. Mağaraya girme, kişinin hayatının en önemli sınavlarından birisidir. Mağara, bu bakımdan kişinin pişmesine olanak sağlar. Mağaralar, bilinmeyenlerin, karanlıkların dünyasıdır. İnsan tarafından görülmeyen çoğu zaman sadece psikik edim ve sezgileriyle anlayabildiği bir bilinmezlik mekânıdır. Mağara kültürü Yusuf'ta kuyuya dönüşür. Kuyu, Yusuf için bir eğitim yeridir. Yusuf kuyuda başka bir âleme/boyuta geçer ve burada Cebrail tarafından kendisine başka insanların haberdar olmadıkları birtakım bilgiler aktarılır. Yaratan tarafından kendisine kuyuda iken ilim, okuma-yazma ve rüya tabir etme gibi özellikler verilir. Yusuf kuyudan erginleşmiş bir biçimde risalet sahibi olarak çıkar.

Mağaralar, doğal sığınak alanları olmalarının yanında ilkel insanların dinî inançlarını uyguladıkları mekânlardı. Mağaralar ilk ataların yaşadığı ve barındığı yerler olarak tasarlanmıştır. Mağaraya atalar şerefine kurbanlar sunulması, ilk ataların burada yaşamaları ve aynı şekilde ruhlarının burada bulunması nedeniyledir. Mağara gizli dünyalarla insanların yaşadığı dünya arasında bir geçit görevini üstlenmiştir. Folklor düşüncesinde mağara, yapısız/biçimsiz şekli, karanlık durumu ve gizemli hâli ile korkunç güçlerin, ruhların yaşadığı bir mekân olarak düşünülmüştür. Mağara, önce Mitolojik Ana kültürü sonradan Umay Ana kültürü ile bağlantılı bir gelişim geçirmiştir. Yer Ana ve onun rahmi olan mağara, doğurganlık işlevini zamanla Umay Ana'ya devretmiştir. Mağaradan çıkan her şey, yeni bir yaşama kavuşur. Mağarada sırma erme merasimleri bu düşüncenin sonucudur. Hz. Peygamber'in mağarada vahyi alması, ilk sufilerin mağarada inzivaya çekilmeleri mağaranın mavevî değişiminin kaynağı olarak görüldüğünü gösterir (Bayat, 2007b: 33-34).

İlk çağda yağmurun meydana getirdiği çamur, Karadağcı'da bulunan mağaraya insanlara benzer yarıklar şeklinde birikir. Güneşin ısıyla su ve toprak pişer. Bir süre sonra Ay Ata denilen bir insan ortaya çıkar (Çoruhlu, 2006: 24). Mağara burada ana karnı işlevi görür. Çin kaynaklarına göre Göktürkler her yıl yedinci ayın yedinci gününde atalarına kurban sunmuşlardır. Bu kurban bir erkek ve bir dişi kurttan oluşan bir ataya tapınma şeklinde ve atalar mağarası denilen bir mağarada gerçekleşir (Çoruhlu, 2006: 58). Ecdat mağara tasarımı ecdat ağaç tasarımı ile birleşmiştir. Saka Devletinin Büyük Hükümdarı Alp Er Tunga (İranlılara göre Afrasyab)'nın İranlılarla yapılan uzun savaşlardan sonra gücünün iyice zayıfladığı ihtiyarlık dönemini bir mağarada saklanarak geçirdiği rivayet edilir (Çolak, 2012: 51).

Mağara ana rahmi olarak düşünülmüş ve bu doğrultuda değerlendirmeler yapılmıştır. Mağaradan doğma veya mağarada olma düşüncesi Türk halk anlatmalarında çok yer almaktadır. Battal Gazi'nin zuhuru mağara ile ilişkilendirilir. Bu durum, düşünde mağaranın ana rahmi gibi düşünülmesinin sonucudur. Battal, daha dünyaya gelmeden önce bir mağarada bulunur ve bu durum insanın ana rahmindeki serüvenini hatırlatır. Bozkurt Destanı'nda yeniden var oluşun sağlandığı yer olarak geçen mağara, Türk yaratılış efsanelerinden en önemlilerinden birine de kaynaklık etmektedir. Yaratılış efsaneleri kutsal mağara ile ana rahmi arasındaki ilişkinin en eski ve kuvvetli örneklerinden birisini örneklemektedir (Çolak, 2012: 52).

Türk mitolojisinde mağara inancı önemli bir yer tutar ve bu inançtan dolayı mağaralar kutsal kabul edilmiştir. Türklerdeki mağara inancı konusunda Bahaeddin Ögel şu bilgileri verir: "Büyük Hun Devletinde Kutsal bir Ata Mağarası'nın bulunduğunu, Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Bu kutsal mağaraya yalnız Şamanlar veya kişiler değil; bütün devlet teşkilâtı saygı gösteriyor ve senenin belirli aylarında bu mağara ziyaret edilerek büyük bir tören yapılıyordu... Toba'lar da, kayaları ata mâbedi gibi şeklinde uyuyorlar ve mağaraya benzeyen bu yerlerde, göğe yere ve Han soylarının ruhlarına kurbanlar sunuyorlardı... Göktürk Kağanı da senenin belirli zamanlarında devletin ileri gelenlerini ve kabilelerin soylularını yanına alarak bu ecdâd mağarasına gidiyor ve oraya kurbanlar vererek saygı durumunda bulunuyorlardı. Yine Göktürklerin menşee efsanesinde de dişi kurt çocuğu alıp bir mağaradan içeriye götürmüş ve orada türemişlerdi... Onlara [Kırgızlara] göre kendilerinin ilk ataları bir Ata-Mağarası'nda bir inekle yaşıyordu. Kırgızlar, işte bu ilk ata ile inek'ten türemişlerdi" (Ögel 1998: 21-22). Göktürkler, Gök Tanrı'ya kurban merasimini açık havada gerçekleştirirlerdi. Ancak ecdat ruhlarına sunulan kurbanlar ata-baba mağaralarında yapılırdı. Mağara ve dağ gibi kutsal mekânlarda kurbanların sunulması ata kültürü kutsiyetinin dışa vurmasıdır (Bayat, 2007a: 235). Göktürlere ait bir türeyiş efsanesine göre Türklerin, Hazar Denizi'nin batı kıyılarında yaşadıkları zamanda komşuları tarafından sadece bir delikanlı sağ bırakılarak hepsi öldürülür. Yaralı haldeki genci dişi bir kurt bulur, onu besler ve iyileşmesi için bir mağaraya getirir. Mağaranın içerisinde yeşilliklerle dolu geniş bir yer bulan kurt, gençten hamile kalır ve on oğlan dünyaya

getirir. Bunlardan biri Asena/Aşına adını alır ve Göktürk Devleti, bu boydan meydana gelir. Türklerin menşei hakkındaki bir başka efsaneye göre de Türklerin ilk atası "Ay- Ata" bir mağarada dünyaya gelir (Ögel, 1998: 20-22).

Mağara, mitolojik unsurlar dışında dini anlatılarda da kutsal bir yeri temsil eder. Hz. Muhammed'e vahiy Hira Dağı'ndaki bir mağarada gelir. Mağaradan bu kutsal çıkış ile Hz. Muhammed'in ve insanlığın geleceği değişir/şekillenir. Hira Dağı, çevresindeki diğer dağlardan daha dik ve yüksektir. Mağara dağın zirvesinin 20 m. kadar aşağısındadır. Hz. Muhammed otuz beş yaşlarında iken ramazan aylarında dedesinin de inzivaya çekildiği Hira'daki mağaraya kapanmaya başlar. O, burada sadık rüyalar görür. Bu mağarada yalnız kalan Hz. Peygamber, sürekli tefekküre dalar. Cebrail vasıtasıyla Alak süresinin "ikra" (oku) emriyle başlayan ilk beş ayeti kendisine burada indirilir (Günel, 1998: 121). Sevr Dağı'nda bulunan mağara da Hz. Peygamber'in yaşamında önemli ve kutsal bir rol oynar. Mağaranın bulunduğu Sevr Dağı, Mescid-i Haram'a yaklaşık 4 km. uzaklıktadır. Sevr mağarası dağın zirvesine yakın bir yerde bulunmaktadır. Küçük bir mağaradır. Müşriklerin Resulullah'ı öldürmek istemeleri üzerine Resulullah, Hz. Ebu Bekir'le birlikte Sevr dağına tırmanıp buradaki mağarada gizlenir (Demircan, 2009: 5).

Mağara masivadan ayrılma, tinsel bir arınma, yenilenme ve yaratıcı ile hemhal olma mekânıdır. Tasavvufta kişi halvet hâlinde tefekkür ile meşgul olur. Mağara veya benzeri bir yapı "çilehane" olarak adlandırılır. Mağaralar bu hâlleri ile mezarlardan farksızdırlar. Kişinin oradaki işaretleri görüp doğru biçimde kavramasıyla çilehane (mağara), yenilenme, huzur mekânına dönüşür (Çetindağ, 2007: 446). Bu anlamda mağaraların her zaman ışık alan ve aydınlığa açılan bir çıkışları/kapıları vardır. Özellikle tasavvufun ilk dönemlerinde bazı sufiler çile ve riyazet amacına yönelik bir süre mağaralarda kalmışlardır. Hz. Peygamber'in Hira mağarasındaki ruhi tekamülü bunda önemli rol oynamıştır. Ashab-ı Kehf bu konuda sufilere ve fütüvvet ehline örnek olmuşlardır (Uludağ, 2001: 232; Cebecioglu, 2009: 404).

Menkıbeye göre Hoca Ahmed Yesevî çocukluğundan beri Hz. Peygamber'in bütün sünnetlerine büyük bağlılık göstermiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in vefat ettiği yaş olan 63 yaşına geldiğinde yeraltına gizlenmek ister. Tekkenin bir tarafında içine merdivenle inilen bir kuyu kazdırır. Bunun içinde ham kerpiçten bir hücre yaptırır. Hoca orada lahit şeklinde bir yer kazar, kendisine orayı mekân yapar. Lahdi andıran bu dar ve alçak yerde zikrettikçe dizleri göğüslerine sürtündüğünden her ikisi de delinir. Hoca Ahmed 120/125/133 yaşına kadar burada kabir sahipleri gibi riyazet, ibadet ve mücahede ile ömrünü geçirmiştir. Hoca burada yaşadığı müddetçe birçok keramet göstermiştir (Köprülü, 2003: 66). Hacı Bektaşî Veli de aynı şekilde mağara içine girmiş, kendisiyle baş başa kalmış ve kendi nefsiyle hesaplaşmıştır. Mutasavvıflar, mağarada kalmakla olumsuz özelliklerinden arınır ve velilik mertebesine ulaşırlar. Birey, kendisini somuttan ayırarak benliğini soyutlanma sayesinde bulur. Dinî ve mistik anlamda da mağaralar, bireyin kendisini fânî âlemden soyutladığı, nefsin terbiye edildiği, daimi ibadetin yapıldığı, günahlardan arınmak için kullanılan tecrit mekânlarıdır. Mağara, zindan, kuyu, mahzen gibi kapalı mekânlar kişilerin ruhlarını kuşatan dünyayı sembolize eder. İnsan dünyaya kendi iradesi dışında gelir; ancak nasıl yaşayacağı ve sonunda nereye gideceği kendi elindedir.

Mağara etrafında teşekkül eden olayları anlatan Ashab-ı Kehf, halk arasında yaygın biçimde bilinmektedir. Ashab-ı Kehf'in başından geçenler Kuran-ı Kerim'de Kehf suresinde tafsilatlı biçimde anlatılır. Anlatıya göre Tarsus civarında Dakyanus adlı bir vali, halkının puta tapmasını ve onlar için kurban kesmesini ister. Yedi genç bu emre uymaz. Bir namazgâha giderek orada günlerini ibadetle geçirip, Allah'a yalvarırlar. Vali bunları çağırıp, emrine uymazsa öldürüleceklerini söyler. Yedi genç bunun üzerine şehirden ayrılır. Ayrılırken Kıtırmir adlı köpek de peşlerine takılır. Bunlar Neclüs dağında bir mağaraya sığınurlar. Bir müddet sonra uyurlar. Kendilerini takip eden valinin adamları mağaranın ağzını örer ve bir kaya ile kapatır. İçerde kalan yedi kişi ile köpekleri yaklaşık olarak 309 yıl uyur. Bir ikinci vakti uyanırlar. Ekmek almak için arkadaşları, Yemliha'yı gümüş bir para ile şehre gönderirler. Elindeki gümüş paradan bunun define bulduğunu sanan fırıncı, valiye haber verir. Yemliha olanları anlatır, mağaraya gelirler. Önce Yemliha içeri girer, o sırada hepsi tekrar uykuya dalar ve bir daha da uyanmazlar (Pala, 1995: 49). Mağara burada tehlikelerden korunmak için sığınılacak bir güvenli mekân olarak görülmektedir.

"Mağara, uyku metaforu ile de ilgili olarak yenilenme/yeniden doğmayı imler. Her canlının gerçek deneyiminde olduğu gibi, yaşayan kozmos da uykuda enerjisini tazeler. Kozmogonik çevrim, varlığın üç düzlemi boyunca dolaşır ve evrenin tükenen enerjisinin tazelenmesini sağlar. İlk düzlem uyanma deneyimi, ikinci düzlem düşme deneyimi ve üçüncü düzlem derin uyku deneyimidir. Birey, ilk düzlemde yaşamın öğretici deneyimleri ile tanışır, ikinci düzlemde öğrendiklerini sindirir, üçüncü düzlemde ise her şey bilinçsizce kalbin içindeki uzayda mutlak bir kaynak ve hedef olan iç denetleyicinin uzamında kavranır" (Akyüz, 2017: 162). Mağaralarda kutsal kişiliklerin ruhları huzura erer. Burada kendilerinin/evrenin farkına varan kişi, ilahî mesajları mistik bir yolla alır. Mağara

arketipi, sıradan bireylikten kutsal kişiliğe dönüşen birey için dönüşümün yaşandığı mekândır. Bu bağlamda mağara, kişinin kendi benliğini bulmak için yaptığı yolculuğu temsil eder.

Ebu Ali Sinâ anlatılarında mağara kültü ile ilgili önemli veriler bulunur. Sihir ilmiyle dolu mağara, anlatının bütün kurgusunu üzerinde taşır. Kahramanlar, yılda bir kez açılan sihirli öğretilerin bulunduğu mağaranın açılma vaktini bir tellaldan duyar. O güne kadar mağaraya girip sağ çıkan bir kişi olmamıştır. İki kardeş, gizemli bilgilerin sırrına erebilmek, daha fazla öğrenebilmek arzu ve merakıyla mağaraya girer. Kahramanlar, bir rastlantı sonucu duydukları çağrıya uyarak, kendilerini bir anda olağanüstü yaşantıların geçeceği uzak ülkede bulur. Onlar için tellal, simgesel anlamdaki yolculukta dönüştürücü bir araçtır (Şimşek-Şenocak, 2009: 111). Mağara, kahramanın kolektif bilinçdışı mekânlarını tanıyacağı kutsal bir mekândır. Mağara sonrası bilinci aydınlanan kişi, başta kendini olmak üzere etrafını aydınlatacak güce de sahip olur.

Tasha Matr ve Ojen Beg, Hakasların müzik aletlerini icat edenler olarak bilinmektedirler. Tasha Matr iki kılıklı homuzu, Ojen Beg ise yedi kılıklı çathanı icat etmiş. Ojen Beg öldüğünde karısı çathanı gizli bir mağaraya saklar. Bu yüzden bu alet Hakaslara miras olarak kalmıştır (Aktaş, 2012: 351).

2. Türk Destanlarında Mağara

Sözlü tarih verileri, kolektif belleğe dair algı, olgu, inanç ve pratiklerin anlamlandırılması ve geçmişin aydınlatılması konusunda büyük katkılar sağlamaktadır. Mağara, özellikle menşe/türeyiş mitlerinin veya efsanelerinin mekânıdır ve yeniden doğuşu simgeler. Türk destanları mağara imgesinin farklı işlevlerle karşımıza çıktığı folklor ürünlerinden biridir. Eski Türk inançlarında mağaralar yer altı dünyalarına açılan kapılar olarak düşünülmüştür. Türk destanlarında kahraman bazen mağarada doğar. Kahramanın mağarada doğuşu ve yer altı dünyasına gitmesi onun batırlığına/kahramanlığına işaret eder.

Mağara sözlü anlatılarda kilit rolü oynar. Halk anlatılarında *“Mağara kahramanların kişisel dönüşüm yaşadıkları, olgunlaştıkları bir mekân olarak karşımıza çıkar. Sihirli ve gizemli bir merkez konumunda olan mağarada kahramanlar içsel yolculuğa çıkarlar. Mağara bir sığınma yeri, aşama kaydedilen bir mekândır”* (Bars, 2016: 9). Mağarada kahraman olgunlaşır, fizik âleminden metafizik âlemine geçer, bu kutsal mekânda öğrendiği gizemli bilgilerle kendi benliğini tamamlar. Mağara maddî âlemden metafizik âleme kahraman tarafından yapılan bir yolculuğun geçiş noktasıdır. Kahramanlar mağarada tinsel anlamda yeniden doğarlar. Mağaradan çıkan kahramanın bilinci şekil değiştirerek aydınlanır, arif kişi konumuna yükselir, bilgisi ile etrafını aydınlatmaya başlar. Bazen kahramanlar bütün ilimlere bu kutsal mekânda vakıf olur. Mağara öncesinde bir arayış içerisinde bulunan kahraman, aldığı çağrıya uyarak mağaraya girer ve kendisini gerçekleştirmiş olarak mağaradan çıkar.

Mağara, Türklerin türeyişi ile ilgili anlatılarının merkezinde yer alır. Mısırlı Türk tarihçisi Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devadarî, Dürerü't-Ticân ve Kenzü'd-Dürer adlı eserinde Türkler arasında elden ele dolaşan *“Ulu Han Ata Bitigçi”* adında bir kitaptan bahsederken, Türklerin ataları olan ilk erkek Ay Atam (ay baba) ile ilk kadın Ay-va (ay-yüzlü)'nın Karadağcı olarak bilinen bir mağarada yaratılmış olduklarını bildirir (Bekki, 2014: 317). Aynı şekilde Ergenekon destanında da Göktürkler, mağarayı andıran demirden dağı eritip dışarı çıkmışlar ve bağımsızlık mücadelelerini tamamlamışlardır. Göktürklerin kayalıklarla çevrili olan Ergenekon adlı yeri yurt edinmeleri, orada barınmaları, korunmaları ve buradan yayılmaları mağarada doğuşu ve yayılmayı, mağaranın kutsal bir kült evi olduğunu hatırlatmaktadır (Ögel, 1998: 61-62).

Kutlu/geyikli/ejderhalı/inekli mağaralar Türk mitolojisinde yer almaktadır. Mağara kültü Battal Gazi destanında belirgin biçimde görülür. Destanda anlatılana göre Hüseyin Gazi ava meraklı birisidir. Bir gün peşinde olduğu geyik bir mağaraya girer. Onu takip eden Hüseyin Gazi mağarada olağanüstülüklerle karşılaşır. Battal Gazi, mağarada Aşkar adında hayranlık uyandıran bir atı, Âdem Peygamber'in iki bölük saçını, Davut Peygamber'in zırhını, İshak Peygamber'in zırhlı örtüsünü ve Hazret-i Hamza'nın bütün silahlarını görür. Oğlu Battal Gazi'nin de dünyayı aydınlığa kavuşturacak bir yiğit olacağı haberi ile müjdelendir (Köksal, 2007: 16-17). Anlatıda Hüseyin Gazi'nin bulunduğu mağaranın Şam dağlarında olduğu belirtilir. Mağara ilahî mesajlar, hediyeler, lütuflar/ihsanlar barındırır. Söz konusu mağarada gizil ve kutlu bilgiler bulunmaktadır. Mağara mânâlar âleminin simgesidir. Geyik, Allah tarafından gönderilen bir haberci görünümündedir. Battal Gazi Destanı'nda mağara bir sığınma ve saklanma yeridir. Battal Gazi kendisini yakalamaya gelenlerden saklanmak için bir mağaraya girer. Atı Div-zâde Aşkar'ı da mağaraya saklar. Kıyafet değiştirip İstanbul'a her gittiğinde, önce atını şehrin dışında emin bir mağarada bırakır, sonra şehre girer. Battal Gazi, dağın üzerinde bulunan bir mağaradan cazular meskenine iner. Mağara ancak kutsal kişilerin gireceği mekândır. Gizli âlemlere açılan bir penceredir (Köksal, 1984: 146-147).

Saltuk Gazi, Samiriyye şehrinde Seylaflı biri tarafından icat edilen top ve tüfek ile demirden üretilmiş cenk elbiselerini bir mağarada bulur. Bu silahları nasıl kullanacağını da Hızır (as)'dan öğrenir

(Bekki, 2014: 316). Saltukname’de de Battalnânme’ye benzer biçimde mağara, ilahî buyruğun tebliğ edildiği kutlu bir mekândır. Aynı zamanda barınma ve korunma fonksiyonu da üstlenir. Kafirlerle savaşan Saltuk, zor durumda kaldığı anda Minu-cihri-cinnî’nin uyarısıyla mağaraya girer ve atası Battal Gazi’nin atını ve silahlarını bulur. Harut ve Marut da bir mağarada asılı durmaktadırlar. Burası bir cezaevi fonksiyonundadır. Kâfirler, tutsak ettikleri Saltuk’u karanlık mağaralara atar. Saltuknâme’de mağara, hem kutlu bir mekândır hem de ceza çekilen bir yerdir. Bu durum mağara kültüründeki zamanla oluşmuş değersel dönüşümün bir sonucudur (Çetindağ, 2007: 451).

Dede Korkut anlatılarında mağara, Basat’ın kendisini kahraman olma yolunda erginleştirdiği bir mekândır. Mağara, Basat’ın şahsında Oğuz toplumunun galibiyetine tanıklık eder. Basat ve Oğuz boyu, bu sınav ile kendi olur ve ebedileşir. Dede Korkut anlatılarından “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”da Basat’la Tepegöz’ün mücadelesi bir mağara içinde meydana gelir. Basat, halkın başına musallat olan Tepegöz’le mağarada mücadele eder ve onu öldürür. Tepegöz, yüzük ve kılıç sembollerini kullanarak Basat’ı kandırmaya çalışırsa da Arslan Basat, bunların bir hile nesnesi olduğunu anlar (Ergin, 1997: 211-215). Anlatıda mağara, savaşın ve galibiyetin doğum mekânıdır. Kahraman mağarada sınanır ve kendini gerçekleştirme olanağı bulur. Karşıt güç olan Tepegöz de mağarada doğar; bu yönüyle mağara sadece olumlu vasıflar taşımaz, bilinçaltının karanlık yüzünü de temsil eder. Bir yönüyle karşıt güç durumunda olan Tepegöz, aynı zamanda Oğuz topluluğunun bir ferdi olarak (Oğuz çobanı ile periden doğar) olumlu tiplerin belirmesine de hizmet eder.

Şor Türklerinin kahramanlık destanlarından Kağan-Kes Destanı’nda kahramanın atı ve bahadırılık giysisi bir taygadaki mağarada saklanmaktadır. “...kara ırmağın kıyısında yarım ayın aydınlattığı yerde yarım güneşin ışıldattığı yerde Çılaş Kara Oğlan dostu ile Altın Sabak bir ulu obaya girdiler. Altı ayaklı altın otağa varıp girdiler. Gelişleri böyle oldu. Çok geçmeden kara oğlan geri çıktı. Yürüyüp gidip ulu obanın dışına çıktı. Ulu kara taygaya vardı. Kara tayganın eteğinde durup bağırdı: ‘Kara tayga dinle! Eşiğini açiver!’ demiş. Söylediği sözü bitmeden kara tayganın ulu kayaları yuvarlandı. Kara tayganın eşiği açıldı. Kara oğlan kara tayganın içine girdi. Az mı geçti, çok mu geçti, kara tayganın içinden doksan kulaç boylu kara bora at çıktı. Kara bora atın üstüne binen uzun boylu yiğit nesli çıktı. Bunu görüp Altın-Suçu söyledi: ‘Vay canına! Çıplak yürüyen kara oğlan bu gün elbisesi oldu, yaya yürüyen kara oğlan bu gün athı oldu. Adını namını koydurttu. Kara Kağan’ın oğlu doksan kulaç boylu kara bora athı Ay-Ergek adı oldu. Ölmez, bengi yaratıldı, akmaz kanlı yaratıldı’ demiş” (Ergun 2006: 412).

Bazı Altay ve Hakas destanlarında merkezî kahraman ve atı, mağarada veya karanlık ak kayanın içinde cansız bir şekilde dururken bozkurt şekline girebilen bir kişi (Huu İney) tarafından bengisuyula diriltir. Örneğin Altın Arığ, Altın Arığ Kirim Sın Dağı’ndaki ak kayanın içinde atı ile birlikte dünyaya gelir (Türker, 2010: 119).

Huban Arığ Destanı’nda alpların fedakâr yardımcılarından ala boğa öldükten sonra Hara Han tükürüğünden bir tabut imal eder, ala boğayı dikkatlice bu tabuta yerleştirirler, daha sonra ak karlı zirvenin mağaralarından birinin içine özenle defnedirler (Aktas, 2012: 451-452). Altın Arığ Destanı’nda alp Altın Arığ ve atı Akboz, bir mağaranın içinde kendi kendilerine yaratılır (Aktas, 2012: 470).

Kazak Türklerinin Karkabat Destanı’nda Karkabat ölünce yerine veziri zalim Zülmat padişah olur. Zülmat, padişahın oğlu olmasın diye Karkabat’ın karısını öldürür. Ancak Karkabat’ın oğlu yeraltında ölen annesinden doğar. Çocuk daha sonra bir mağarada iki kurt tarafından büyütülür (Bashenova, 2007: 368).

Koyuş Batır Destanı’nda bir koyun çobanı, gece vakti yer altındaki bir mağarada bir adam tarafından tutsak edilmiş bir kız görür. O kız, padişahın kaçırılan tek kızıdır. Kızı kurtarmaya talip olur ve yanına aldığı askerlerle kızı o adamın elinden kurtarır (Yıldırım, 2012: 486).

Hanşentay Destanı’nda Karış Kara Batır’ın bir oğlu olur. Oğlan bir gün babasının yaşadığını öğrenir, onu aramak için peşine düşer ve babasını bulup kurtarır. Daha sonra yağmalanan yıkları kurtarmak için o üç batırın peşine düşer. Günler sonra bir mağarada yaşlı bir kadınla karşılaşır ve onun göğsünden süt emer (Yıldırım, 2012: 699).

Bagış Destanı’nda Bagış, haramileri gördüğünde öyle bir bağırır ki; üzerlerinde duran kaya parçalanarak önlerine düşer ve yolları kapanır. Kurtulmak için çareleri kalmadığını anlayan haramiler, Bagış’tan af diler. Haramiler dört mağara ganimeti, onları serbest bırakması karşılığında Bagış’a verebileceklerini söylerler. Bagış haramileri affeder, onları Cediger’e götürüp Kırgızlara tanıtır ve onlardan aldığı ganimeti halka dağıtır (Akyüz, 2013: 679).

Canış Bayış Destanı’nda Canış, Kalmuklardan kaçarken sıçanın kazdığı otun dibine bakar ve orada bulunan otun bir bölümünden kan, bir bölümünden ise süt aktığını görür. Süt akan kökü ağzına aldığı anda Canış hemen iyileşir. Daha sonra Allah’tan aldığı emir ile kara bir mağaraya saklanarak orada kalır. Kalmuklar onu mağaranın yuttuğunu düşünerek şaşkına dönerler (Üçay Şentürk, 2013: 268).

Manas Destanı'nda Er Ürbüsü, kara orman içinde hayvan besler, kara mağarayı kendisine ev yapar (Kulamshaeva, 2008: 273). Aynı şekilde Er Manas tasvirinde de Manas'ın mağarayı ev yapmasından söz edilirken kahramanlığının büyüklüğü anlatılmak istenir (Kulamshaeva, 2008: 429).

Maaday-Kara Destanı'nda dokuz köşeli kara dağda, bir mağara açılır (Bekki, 2001: 485). Destanda dağ ve mağara kültürleri birlikte bulunmaktadır.

Edige Batır Destanı'nda kurt, Edige'yi bir mağaranın önüne getirir. Kurdu yol göstermesiyle mağaradaki delikten Edige ile kurt yürümeye başlar. Edige, bir ihtiyarı da yanına alarak yeraltından mağaradan geçerek yeryüzüne gelirler (Öztürk, 2001: 110-116). Destanda mağara yer altı ile yeryüzünü birbirine bağlayan bir geçittir.

Çora Batır Destanı'nda Molla Kasım bir mağarada yaşamaktadır. Yalnız yaşayan Molla Kasım, Şora Batır'ın başına gelenleri bilir (Dönmez, 2002: 153). Molla Kasım bu özelliğiyle bilge bir kişidir.

Alday-Buuçu Destanı'nda gelecekte haber veren kutsal kişi Açıtı Lama, Hüürtün-Kızıl taygada bir mağarada yaşar (Ergun-Aça, 2004: 212). Bunun yanı sıra mağara yeraltına giden yoldur. Han-Buuday, Tölee Şınar ve Belee Şınar karanlık bir mağaradan girip Erlik-Lovun Kağan'ın otağına varırlar. Han-Buuday, kara mağaradan geçip tekrar aydınlıklar dünyasına gelir (Ergun-Aça, 2004: 235-269).

Boktu-Kiriş Bora-Şeeley Destanı'nda geleceğin kahramanı çocuk, kara bir mağaranın içinde bağ ve koşumları bulur (Ergun-Aça, 2004: 320). Motif, Battal Gazi'nin mağarada bulduklarıyla benzerlik göstermektedir.

Arzılan Kara Attığı Çeçen Kara Möge Destanı'nda Çeçen Kara bahadır, demir ağızlı kara mağarada bulunan iki iblisi öldürür (Ergun-Aça, 2004: 326). Destanda mağara, iblis ve benzeri kötü ruhların yaşadığı veya yeryüzüne çıktıkları mekândır.

Debet Destanı'nda Nart yiğitleri Demirci Debet'i Elbruz Dağı'nın eteğindeki mağarada bulurlar (Tavkul, 2011: 45). Destanda dağ ve mağara kültürleri kahramanlık kültürünü tamamlamaktadır. Kahraman gücünü kutsal dağ ve mağaradan alır.

Sosorke Destanı'nda mağara devlerin yaşadıkları mekândır. Sosurka, mağarada uyuyan devle karşılaşır (Tavkul, 2011: 159).

Köroğlu Destanı'nda mağara kahramanı besleyen/büyüten mekân işlevinde karşımıza çıkar. Gelecekte alp olacak çocuk bir mağarada, keçi tarafından beslenerek büyütülür (Özkan, 2007: 180). Destanın bir başka varyantında Deli Hasan, bütün hazinesini mağarada saklar (Ekici, 2004: 346). Göroğlu Yıldız Dağı'ndaki mağaraya götürülmesini, orada ölmek istediğini belirtir (Mendilli, 2001: 128).

Battalname'de mağara kötü ruhların yaşadıkları mekândır. Kırk ifrit, mağaradan çıkar (Demir-Erdem, 2006: 267). Benzer motif Göroğlu'nun Doğuşu Destanı'nda da görülür. Göroğlu, bir mağarada kırk ruhun yanına gider (Çelikbay, 2000: 368). Burada da mağara ruhların mekânıdır.

3. Sonuç

Türk destanlarında mağara saklayan/koruyan, besleyen ve iyileştiren özellikleri ile ön plana çıkar. Mağaralar bu özellikleriyle Türklerin efsanevi türeyiş söylencelerinde "ata mağarası" olarak anılan mekân ile benzer işlevler görür. Mağara, Büyük Hunlardan itibaren yok olmak üzere olan Türklerin tekrar türeyip çoğaldıkları mekândır. Türk destanlarında kahramanın bineceği at, giyeceği cenk elbisesi (bahadırılık giysisi/zırh) ile savaşlarda kullanacağı silahlar, kahramanla eş zamanlı olarak yaratılmaktadır. Kahraman onları kullanabilecek güce ulaşmaya (bahadırılık çağı) kadar bir mağarada korunur. Destanlarda mağaralardan çıkan her şey, yeni bir hayata başlar. Anlatılarda, mağaraya bir kişilik kazandırılmıştır. Mağara her yönüyle koruyucu bir iye gibidir. Mağara insanın içindeki boşluğun sembolü, kişinin kendisidir. Kişinin kıskançlık, kin, nefret gibi duygularını attığı yerdir.

Kutsal bir mekân olan mağara, destan kahramanını var eden, besleyen, büyüten, yetiştiren, olgunlaştıran, kendine getiren bir kutsal mekândır. Kahramanın ve toplumunun bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynayan mağara, koruyup kollayan, sığınak, barınak olan bir mekândır. Mağara anne karnı gibi düşünülmüş; ona doğma, büyüme, yayılma, sığınma, korunma özellikleri verilmiştir. Mağara, ilahî buyruğun tebliğ edildiği kutsanmış bir mekândır. Mağaranın mitolojik/felsefik anlamları dışında dinî yönü de oldukça dikkate değerdir. Mağara bireyin ruhen kendisini tamamladığı, olgunlaştırdığı, gerçekleştirdiği bir mekândır. O, maddî/manevî âlemde, gerçek/mecazî anlamda, somut/soyut düşüncede bir dönüşüm/geçiş mekânıdır.

Destanlarda mağaralar aynı zamanda ruhlar, ifritler, devler ile ejderhaların çıkış yeri olarak da düşünülmüştür. Pek çok destan kahramanı da mağaradan zuhur etmiştir. Destan kahramanlarının en önemli özellikleri güçlü olmalarıdır. Bu gücün menşei, kutsal mekân olan mağaradan gelmektedir. Hem

kahramanın hem de ejderhanın mağara kökenli olmaları gücün kaynağının mağara olduğunu göstermektedir. Destanlarda geçen mağaraların çoğu kutsal dağlarda bulunur. Kutsal dağlar içinde bulunan kutsal mağaralar yaratılış, doğum, ana rahmi gibi konulara işaret eder. Evrensel bir sembol olan mağaraya girme/gelişme/yayıma, anne karnındaki gelişme sürecinin sembolüdür. Mağara anne karnı gibi koruyucu ve doğurgandır. Mağaralar aynı zamanda âlemler arasındaki geçişi sağlayan yollardır. Kahramanın yer altına geçişi, bir mağaradan veya karanlık bir yerden olmaktadır. Mağaralar bu geçişi sağlayan kapılardır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Erhan (2012). *Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı.
- AKYÜZ, Çiğdem (2013). *Bağış Destanı İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- AKYÜZ, Çiğdem (2017). "Dağ, Su ve Mağara Kültürleri Bağlamında Ankara Hüseyin Gazi Türbesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 81, 151-171.
- BALKAYA, Adem (2014). "Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma", *Millî Folklor*, 102, 53-64.
- BARS, Mehmet Emin (2016). *Ebu Ali Sina Anlatıları Metinsel-Aşkın Bir Okuma Denemesi*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- BASHENOVA, Aliya (2007). *Kazak Destanları (Transkripsiyon, Aktarma, Metnin Grameri)*, Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.
- BAYAT, Fuzuli (2007a). *Türk Mitolojik Sistemi 1(Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2007b). *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- BEKKİ, Selahaddin (2001). *Altay-Türk Destanı Maaday-Kara: İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- BEKKİ, Selahaddin (2014). "Arkaik Kahramanlık Destanları ile Saltukname'nin Benzerlikleri Üzerine", *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu*, (Köstence-Romanya, 06-10 Kasım 2013) Bildiriler (hızl. Ahmet Günşen vd.). Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 313-324.
- BORATAV, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi Oğuzların - Anadolu Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi* (çev. Recep Özbay), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- ÇELİKBAY, Ayhan (2000). *Göroğlunun Tuğilişi Destanı-Özbek Varyantı (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Ek)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- ÇETİNDAG, Gülde (2007). "Türk Kültüründe Mağara Motifi", 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül Ankara, Bildiriler. Cilt I, 443-455.
- ÇOLAK, Faruk (2012). "Gerdek Pınarı (Gaziantep) Efsanesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *TÜBAR*, XXXII, 43-57.
- ÇORUHLU, Yaşar (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DAŞDEMİR, Özkan (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*, İstanbul: Fenomen Yayınları.
- DEMİR, Necati; Mehmet Dursun Erdem (hızl.). (2006). *Battal-nâme*, Ankara: Hece Yayınları
- DEMİRCAN, Adnan (2009). "Sevr Mağarası". *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 37, 5-6.
- DÖNMEZ, Yusuf (2002). *Çora Batır Destanı Üzerinde Bir Değerlendirme*, Master Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı.
- EKİCİ, Metin (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol İnceleme ve Metinler)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, (çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (2006). *Şamanizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı 1 (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGÜN, Metin (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGÜN, Metin; Mehmet Aça (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERSÖZ, İsmet (1991). "Ashâb-ı Kehf". *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 3, 465-467.
- GÜNEL, Fuat (1998). "Hıra". *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 18, 121-122.
- KÖKSAL, Hasan (1984). *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KÖKSAL, Hasan (2007). *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KULAMSHAEVA, Baktygul (2008). *Kırgız Hikâye ve Destanlarında Anlatı Zamanları Atadan Kalgan Tuayak Hikâyesi ile Manas ve Er Töştük Destanları Örneğinde*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- KURAN-I KERİM MEALİ (2011). *hızl. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- MENDİLLİ, Mehmet (2001). *Köroğlu'nun Sonu Kolu Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998). *Türk Mitolojisi 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖGEL, Bahaeddin (2006). *Türk Mitolojisi 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZKAN, Nevzat (hızl.). (2007). *Çağavuz Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- ÖZTÜRK, Göksel (2001). *Edige Batır Destanı'nın Başkurt Versiyonu (İnceleme-Metin-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul (2012). *Eski Türk Mitolojisi* (çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- SAKAOĞLU, Saim; Ali Duymaz (hızl.). (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ankara: Ötügen Neşriyat.
- ŞENOCAK, Ebru (2005). *İbn Sinâ Hikâyeleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİMŞEK, Esmâ.; Ebru Şenocak (2009). "İbn Sinâ Hikâyelerinin Arketipsel Tahlili", *Millî Folklor*, 82, 110-121.
- TAVKUL, Ufuk (hızl.) (2011). *Nartlar Karaçay-Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKER, Hilal (2010). *Güney Sibirya Türk Destanlarında Kahramana Yardımcı Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ÜÇAY ŞENTÜRK, Züleyha (2013). *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin-Aktarma-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.
- YILDIRIM, Seyfullah (2012). *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- YILMAZ, Mehmet (2010). "Gaziantep Masallarında Şamanizm'in İzleri", *Folklor/Edebiyat*, 62, 189-202..